Op hoeveweekend in Vlaanderen

Geschreven naar aanleiding van het Davidsfonds hoeveweekend van 25 en 26 september 2004

Verschenen in Omtrent, het cultuurmagazine van het Davidsfonds, augustus 2004

Oude wijsheid uit de winning

Herman Clerinx

U staat er misschien niet bij stil maar onze manier van leven, met zijn strikte scheiding tussen de plekken waar we wonen, werken, een opleiding krijgen, ziek zijn, sterven…, is behoorlijk nieuw. Tot een goede eeuw geleden vonden op het platteland bijna alle facetten van het menselijke bestaan plaats in één en hetzelfde gebouw: de boerderij of 'winning'. De hoeves die Vlaanderen vandaag nog rijk is, vormen een laatste restant van een levenswijze die duizenden jaren lang toonaangevend was.

Alleen al dat gegeven maakt boerderijen ongemeen boeiend. Ze bieden de moderne stedeling niet alleen een terugkeer naar de natuur en een blik op een pre-industriële samenleving, maar roepen ook een heel andere wereld op. Naarmate er meer landbouwbedrijven worden opgedoekt, stijgt het aantal boerderijachtige woningen en fermettes. Een landbouwachtige levensstijl blijft aanspreken, al was het maar in het hoofd van de mensen. Niet-verharde veldwegen verdwijnen als sneeuw voor de zon en toch rijden er almaar meer terreinwagens rond.

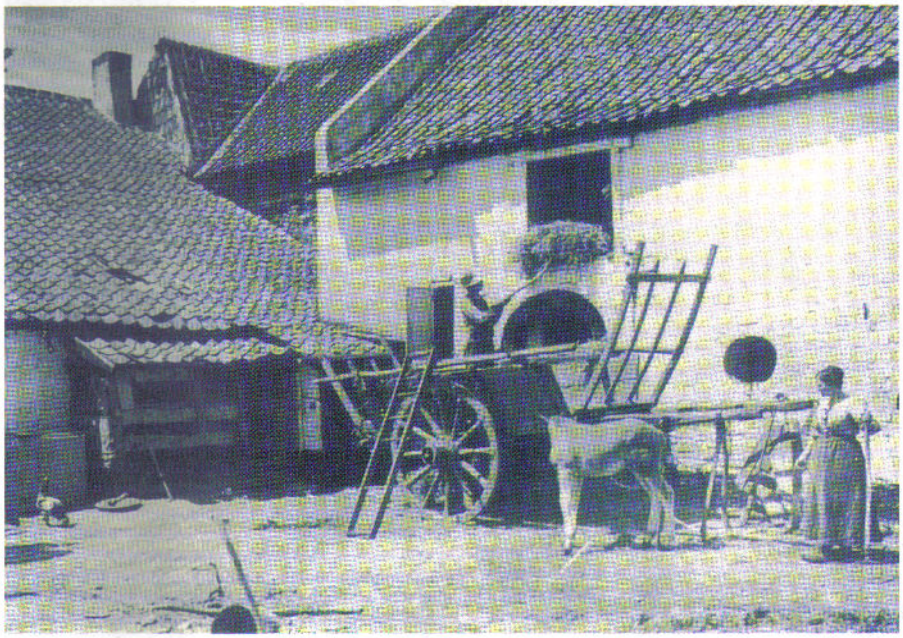

Bolletjeszakdoek

Kennelijk oefent een landelijke leefwijze op de bewoners van een steeds meer verstedelijkte wereld een onbedwingbare aantrekkingskracht uit. Dat fenomeen is trouwens al een tijd aan de gang, langer dan we wellicht zouden denken. Toen in 1930 de Belgische staat zijn eerste eeuwfeest vierde (we denken daar nog altijd de *Heizel* aan), vonden de vroede vaderen het reeds nodig om het agrarische verleden van België te doen herleven. Maar dat bleek geen makkelijke opgave want zo eenduidig en prettig was dat boerenverleden nu ook weer niet. Dus stelden ze hun verwachtingen bij en verklaarden ze zich al tevreden met een symbool voor dat verleden. En toen ook dat niet meteen voorhanden bleek, hebben ze er maar een verzonnen: de befaamde bolletjeszakdoek. U weet wel: de bekende rode zakdoek, versierd met witte bolletjes die later door de mijnwerkers is overgenomen. Jarenlang paradeerden de wachters van het openluchtmuseum van Bokrijk ermee rond, en menige volksdanser uit de jaren ’70 en ‘80 heeft zich met zo’n doek getooid. Ze wisten niet dat rond hun hals een creatie uit een bij uitstek burgerlijke cultuur hing te wapperen.

Loft avant-la-lettre

In onze geïndustrialiseerde samenleving vormen boerderijen en wat ermee samenhangt, een rustpunt. Of misschien eerder nog: een ankerpunt. De landelijke nederzettingen verwijzen naar een verleden, toen alles nog simpel, veilig en overzichtelijk was. Hoeves roepen een sfeer op van onverzettelijkheid, een verbondenheid met de natuur en een niet-vervuilde leefomgeving. Hun architectuur is ‘warm en mooi’, hun aankleding en versiering maken op heerlijke manier gebruik van kitscherige elementen – veel meer dan vandaag iemand in zijn eigen woning zou durven te gebruiken.

Daarnaast verwijzen boerderijen naar het eigen verleden, naar de ouders, grootouders of overgrootouders in een tijd dat bijna iedereen op een winning werkte, of op zijn minst een paar koeien, enkele stuks pluimvee en een nest konijnen bezat. Vandaag een boerderij bezoeken, betekent met die voorouders-boeren contact opnemen. Soms heeft de mens aan die voorouders concrete herinneringen maar in veel gevallen kent hij ze alleen nog van verhalen. Verhalen die, naarmate ze slaan op een steeds verder verleden, alsmaar mooier gekleurd worden, tot er uiteindelijk een Walt Disney-rozige tint over hangt.
Boerderijen staan symbool voor standvastigheid en continuïteit, zo wordt vaak geschreven, en wetenschappelijk is dat niet gelogen. De geschiedenis ondersteunt dat spontane aanvoelen. Al de landbouwbedrijven in West-Europa stammen af van eenzelfde oertype, dat zeker reeds in de tijd van de Kelten en Germanen bestond. In die tijd, en misschien nog vroeger, leefde en werkte men in een langgerekte woning die, op een paar details na, uit slechts één ruimte bestond. Mens en dier, en alles dat erbij hoorde, vonden in dezelfde ruimte onderdak. De muren waren van hout en leem, de daken van stro of riet en ergens bovenaan het dak zat er een opening waardoor rook kon ontsnappen: het rookgat.
Een paar duizend jaren lang veranderde hieraan niet veel. De Romeinen met hun dure *villae* brachten wel even een ommekeer, maar toen na een paar eeuwen hun beschaving in elkaar stuikte, keerde het oude woontype weer terug. Op enkele uitzonderingen na, zoals de abdijen met hun grootse landbouwwinningen, bleef dit type tot ver na de tijd van Breugel in gebruik. De éénkamerwoning (de loft avant-la-lettre) zette tot een paar eeuwen geleden overal op het platteland de toon.

Van SARS tot stank

Of een dergelijke eenheidswoning gezond was om te leven, is een andere vraag. De kans dat vroeger een baby zijn eerste levensjaar volmaakte, was in ieder geval niet groot. Veel ziektes waar we last van hebben, zijn een rechtstreeks gevolg van het samenleven van mens en dier. Niet toevallig ontstaan nogal wat epidemies – van griep tot SARS – in China, Hong Kong en andere plaatsen in het verre Azië waar de mensen in hun woningen nog altijd kippen houden, zodat bacteriën en virussen er vrolijk van dieren op mensen springen en omgekeerd.

Anderzijds: als u oude kerkhoven bezoekt, valt het op dat veel mensen 60 of 70 jaar oud werden. Wie de gevaarlijke periode van zuigelingensterfte had overleefd, had kennelijk toch een redelijke kans om oud te worden. Dus zo vreselijk ongezond zullen de oude boerderijen nu ook weer niet zijn geweest. Waarschijnlijk ligt ook nu de waarheid in het midden.

Een andere vraag luidt: zelfs als de eenkamerhoeves niet vreselijk ongezond waren, dan waren ze op zijn minst onaangenaam om in te wonen? Om maar één argument te vermelden: tot een paar eeuwen geleden bezaten zulke woningen niet eens een toilet, maar deed iedereen zijn behoefte in een hoek van de kamer of – als het om een grote boodschap ging – gezellig tussen de koeien. (In veel dorpjes in de Ardennen duurde deze situatie tot de jaren '60 van de vorige eeuw. Daar kenden veel woningen geen toilet, niet eens het befaamde gat in de grond met een houten plank erover en een deur met hartje ervoor, maar gebruikte men nog altijd de stal.)
Prettig was waarschijnlijk anders, al was het maar omdat zoiets een ontiegelijke stank moet hebben veroorzaakt. Of niet? Annick Boesmans, conservator van het openluchtmuseum in Bokrijk, houdt zich al enkele tientallen jaren bezig met het landelijke leven. Zij zegt over dat stankprobleem: "Het is maar hoe u 't bekijkt. Als een boer uit de Middeleeuwen of het Ancien Régime onze moderne steden zou bezoeken, zou die waarschijnlijk gek worden van het lawaai. Het dringt niet meer tot ons door maar overal horen we geluid: van auto's, machines, muziekinstallaties waaruit op straat en in shopping centra de laatste hits laten schallen… Kennelijk zijn wij als de dood voor stilte. Wij vinden geluid heel normaal, voor ons is het een onderdeel van het leven, maar een middeleeuwer zal dat anders hebben aangevoeld.
Omgekeerd zouden wij, als we een oude hoeve zouden bezoeken, waarschijnlijk klagen over een vreselijke stank. Maar ook dat is subjectief. Misschien vond de vroegere mens geuren niet zo erg, net zoals wij met geluid overweg kunnen. Geur is bij uitstek een subjectieve waarneming en wordt vaak aan vroegere ervaringen gekoppeld. De ene mens moet walgen als hij mest ruikt, bij iemand anders roept het herinneringen aan vroeger op, waardoor hij net gelukkig wordt."
En het hygiëneprobleem dan? Was zo'n woning niet ontzettend smerig? Annick Boesmans*:* "Allicht. In een huis waar varkens en kippen zomaar in en uit scharrelen, zal de vloer ongetwijfeld vies zijn geweest. De hygiëne zoals wij die kennen, is een uitvinding van de 19de en vooral 20ste eeuw; daarvoor maakte men er zich niet erg druk om.
Veel ouders schrikken als ik zoiets vertel. Wat als in zo'n hoeve baby's en ukkepukken over de vloer moesten kruipen? In moderne ogen lijkt dat op pure kindermishandeling. Wel, in de praktijk viel ook dat enigszins mee en hadden ze een merkwaardige oplossing bedacht. Vroeger mochten kleine kinderen niet kruipen. Die fase werd overgeslagen. Men beschouwde de opvoeding als een proces waarbij kinderen moesten leren zich anders dan dieren te gedragen. Aangezien kruipen lijkt op het scharrelgedrag van dieren, werd dat vermeden. Peuters werden opgesloten, of ingebakerd – in stof ingepakt – zodat ze geen vin konden verroeren, tot ze oud genoeg waren om te lopen. Dan loste het probleem van het kruipen in de viezigheid grotendeels zichzelf op."

Spiegels van de geschiedenis

Mensen met een liefde voor geschiedenis kunnen uit boerderijen veel leren en afleiden. Ze kunnen er bijna heel de beschavingsgeschiedenis mee illustreren. Annick Boesmans: "Vanaf afgerond de 17de eeuw verdween de éénkamer-hoeve steeds meer, en ontstond geleidelijk een gebouw waarin aparte woongedeeltes (zoals schuren) en kamers een aparte functie gingen vervullen. Het bed van pa en ma stond niet langer open en bloot in de woonkamer maar werd met een gordijn afgeschermd. Nog later ontstonden er aparte slaapkamers. Er kwam een aparte plaats om te koken, de meid kreeg haar eigen ruimte, er werd een 'goede kamer' gebouwd waar mijnheer pastoor en de notaris konden worden ontvangen…"
Deze evolutie was een symptoom voor een boel andere processen. Vanaf de renaissance kwam het individu op de voorgrond te staan – in die periode gingen steeds meer kunstschilders hun werken signeren – en dat vertaalde zich in een andere manier van wonen. Ieder kreeg zijn eigen hoekje, tenminste als men dat kon betalen. Bovendien nam ondanks alle ellende (met oorlogen en een mini-ijstijd) vanaf de renaissance de welvaart toe, al was het maar omdat technische vernieuwingen zoals goede molens en betere landbouwmachines een grotere opbrengst opleverden.
Boerderijen vertellen dus ook de sociaal-economische geschiedenis van een streek. Zo is het geen toeval dat de grootste boerderijen in onze gewesten, de befaamde vierkantshoeves, staan waar de grond het vruchtbaarst is. Minder bekend is dat de grote bloeiperiode van deze hoeves (tijdens de 16de en 17de eeuw) er pas kwam toen men niet meer in hout en leem maar in steen begon te bouwen. Woningen van hout en leem zijn brandgevoelig. Zolang er geen andere materialen voorhanden waren, was het waanzin om alle onderdelen van de hoeve in één aaneengesloten vierkant te bouwen. Als dan één onderdeel vuur vatte, stond meteen alles in de fik. Pas wanneer er in steen kon worden gebouw , meestal vanaf de 16de, 17de eeuw, getuigde een aaneengesloten bouwwijze van gezond verstand.
De stenen vierkantshoeves hadden trouwens nog een ander voordeel, dat ook tekenend is voor de tijd van toen. De 16de, 17de en 18de eeuw waren behoorlijk woelig. Er werd veel gevochten en nog vaker zwierven hongerige of hebzuchtige groepen huursoldaten door het land. Om van rovers als de Bokkenrijders of de Bende van Baekelant nog te zwijgen. De beste manier voor een eerzame burger om zich daartegen te verdedigen, was een kasteelachtige vierkantshoeve neerzetten.

Graan voor de Amerikaan

Op veel plaatsen in Vlaanderen staan nog huizen in vakwerk. Eeuwenlang was dat dé bouwmethode bij uitstek. Maar na 1850 besloten veel boeren om hun woningen te 'verfraaien'. Ze sloegen de lemen panelen uit hun woningen en vervingen die door bakstenen. Op die manier leken hun hoeves wat meer op de huizen in de stad, die toen al bijna allemaal van steen waren.

Na 1850 kenden de boeren plots een stijging van de welvaart, zodat ze zich bakstenen konden permitteren. Dat kwam omdat de graan- en landbouwprijzen spectaculair stegen. Het was de tijd dat het Noord-Amerikaanse continent werd gekoloniseerd en onder meer de grote spoorweg van oost naar west werd aangelegd. Al die kolonisten moesten eten, en dat zorgde voor een verhoging van de vraag naar graan in Europa. Met de extra inkomsten op die daarvan het gevolg waren, konden de boeren hun bakstenen betalen.

Wat vandaag van het agrarische verleden overblijft, zijn vooral de rijkere hoeves, simpelweg omdat arme boerderijen niet waardevol genoeg waren om te herstellen en restaureren. Dat kleurt uiteraard ons beeld van het verleden. Anderzijds zijn de rijkere gebouwen het meest een lust voor het oog, waar we nog één en ander van kunnen leren. Een voorbeeld: in bijna alle boerderijen liggen de keuken en de stallen in het noorden van de woning. Daar was een reden voor: de noordkant – waar het zonlicht nooit rechtstreeks binnenvalt – is de koudste kant van de woning. Wie zijn voedsel aan die kant van het huis bewaart, kun het dus makkelijker vers houden (koelkasten werden pas na 1960 een alledaags verschijnsel). Bovendien zorgden de keuken en de stal aan de noordzijde voor een isolerende buffer, waardoor het woongedeelte vanzelf een stukje warmer bleef.
Het Davidsfonds hoeveweekend biedt met andere woorden ook een mooie gelegenheid om uw ogen de kost te geven en misschien zelfs energiezuinige inspiratie voor uw eigen woning op te doen. Of hoe een bezoek aan boerderijen niet alleen leuk en informatief kan zijn, maar zelfs nuttig en ecologisch.